

Verlag centraal examen vwo filosofie 2023

Het goede leven en de vrije markt

In 2023 werden de Corona-maatregelen rondom de examens afgeschaft en was er weer een reguliere afname. Tevens was dit het laatste jaar van het examenonderwerp 'Het goede leven en de vrije markt'. Het examen van het eerste tijdvak werd goed beoordeeld door docenten, maar werd wel weer te lang bevonden. Dit heeft onze aandacht. Het examen van het tweede tijdvak was qua lengte beter, maar bleek iets moeilijker. Bij het derde tijdvak is, zoals altijd, geen Quickscan onder docenten afgenomen. Vanaf 2024 gaan de examens over 'De vraag naar de mens in relatie tot wetenschap en techniek'. De nieuwe syllabus kent ook een nieuwe opzet: de examenstof is in zijn geheel opgenomen in de syllabus.ⁱ

Op scholieren.com verscheen bij het eerste tijdvak de reactie 'Nooit gedacht dat ik Kim Kardashians BBL en seksvideo zou noemen'.ⁱⁱ Daarbij werd aangegeven dat het een heel lang examen is waarvoor je geen voldoende kunt halen door de lesstof uit je hoofd te leren: het vergde inzicht en goed argumenteren. De cases waren goed en leuk, al was het laatste onderwerp een beetje saai, en de scholieren kunnen er wel mee uit de voeten.

Dit sluit aan bij het oordeel van Marjan Slob die als denker des vaderlands het examen maakte: 'Als je dit haalt, dan kun je echt wel wat'.ⁱⁱⁱ In de Volkskrant beschrijft zij dat het examen heel degelijk, breed en passend is. De opgaven zijn fris, soms wat braaf, maar absoluut niet gekleurd en ze vergen meer dan 'uit je kop leren: het examen toetst of iemand ook inzicht heeft en kan toepassen.' Daarmee toont het examen volgens Slob aan welke bagage de vwo-examenleerlingen mee hebben gekregen na drie jaar filosofieles: 'Het laat leerlingen heel evenwichtig in kaart brengen hoe argumenten samenhangen met vooronderstellingen. Ze moeten echt redeneren, in een korte tijd en in heldere taal. Het raakt daarmee precies aan de kern van wat filosofie is.'

Er kwamen drie klachten binnen bij de examenlijn maar er was geen aanleiding voor een aanvulling op het correctievoorschrift. Voor de lengte van het eerste examen zijn de leerlingen gecompenseerd met een N-term van 1,2. Dit resulteerde in een gemiddeld eindcijfer van 6,6 en een percentage onvoldoende van 23,8%.

Bij het tweede examen was de N-term eveneens 1,2. Het examen werd weliswaar minder als *te lang* beoordeeld, maar wel meer als *te moeilijk*. De herkansing kent een andere populatie leerlingen en de gelijkblijvende N-term resulteert dan ook in een lager gemiddeld cijfer (5,7) en een hoger percentage onvoldoende (36,6%). De betrouwbaarheid van de examens en het onderscheidend vermogen tussen goede en minder goede leerlingen is vergelijkbaar met voorgaande jaren, namelijk zeer hoog. Er kwamen geen klachten binnen bij de examenlijn. Vanwege de terugkeer tot de reguliere afname van examens na corona, is voor het examen van het tweede tijdvak ook geen landelijke examenbespreking door de vakvereniging georganiseerd.

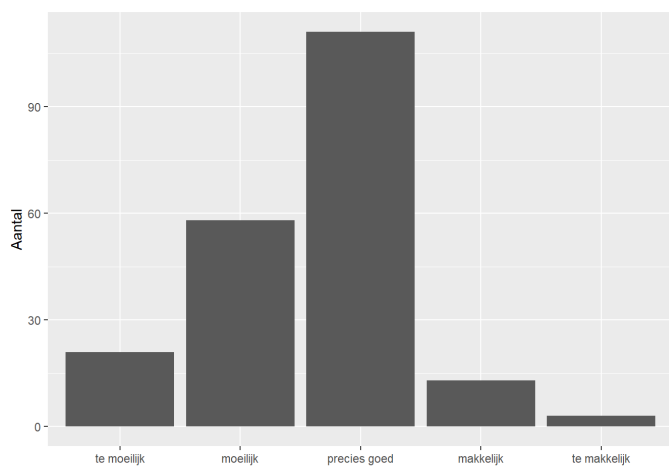
Het examen eerste tijdvak:

Het publieke leven van de smartphone-generatie, De ruimte en Caring democracy

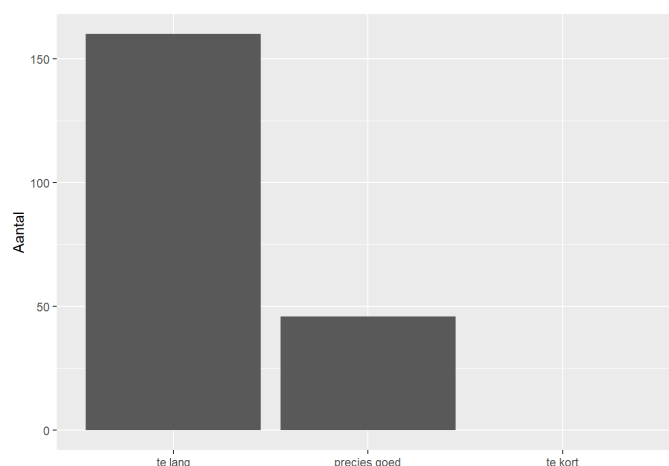
De QuickScan van 2023-1

Uit de QuickScan onder docenten komt het volgende beeld:

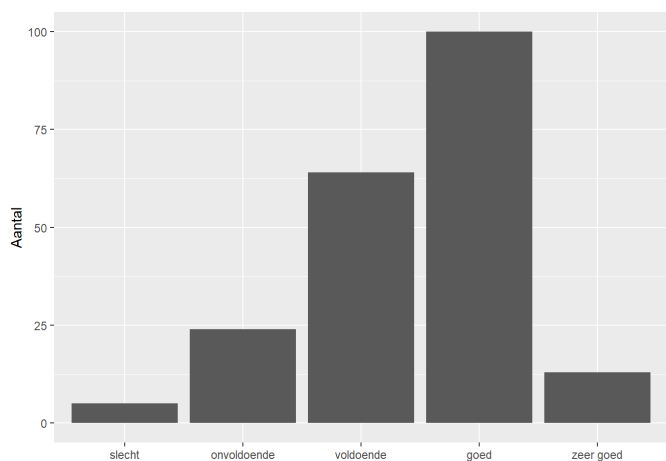
Moeilijkheidsgraad

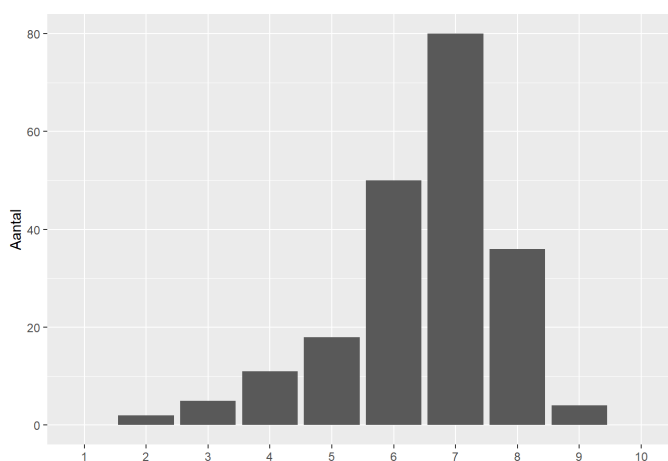
Lengte

Inhoud

Waardering

De moeilijkheidsgraad van het examen, de inhoudelijke aansluiting op het onderwijs en het algemene waarderingcijfer (6,5) zijn voldoende tot ruim voldoende, en zeer vergelijkbaar met vorig jaar. Dat betekent echter wel dat het examen (wederom) te lang was. Dit heeft onze verscherpte aandacht.

De toetsanalyse van Stichting Cito

Het beeld van de QuickScan komt overeen met de toetsanalyse van Cito. Het gemiddelde en de spreiding van de p-waarden (de gemiddelde score per vraag) is zoals gewenst, de vragen hebben over het algemeen een goed tot zeer goed onderscheidend vermogen tussen goede en minder goede leerlingen en het examen als geheel heeft een hoge betrouwbaarheid.

Sommige vragen zijn relatief vaak overgeslagen, zoals vraag 10, 16, 17, en 23. Opvallend is vraag 10 die het meest is overgeslagen, maar geen inhoudelijk probleem kende. Leerlingen hebben de implicaties van de transformatie-economie uit eindterm 70 wellicht te veel als detailkennis ervaren. Voor vraag 17 geldt iets soortgelijks, maar dan is 'de wijze waarop kwetsbaarheid en zin naar voren komen in elk van de vijf dimensies van het goede leven' in eindterm 73 misschien juist weer als te algemeen ervaren. Bij vraag 16 is de theorie van Latour, eindterm 64, wellicht gewoon moeilijk. Het overslaan van vraag 23, over de neoliberale marktlogica, eindterm 1, kan duiden op tijdgebrek door een te lang examen.

Landelijke nabespreking

Dit jaar was er weer een reguliere landelijke nabespreking die fysiek kon worden bijgewoond, maar die ook online te volgen was voor toehoorders. In de algemene opmerkingen van de notulen van de nabespreking^{iv} wordt aangegeven dat het een goed examen is met aardige casuïstiek, maar wel te lang. Er wordt ook gevraagd om criteria waarmee goede van slechte argumentaties zijn te onderscheiden. Dergelijke criteria zouden vanuit CvTE/SLO moeten worden opgesteld.

Opgave 1

Het publieke leven van de smartphone-generatie gaat over de invloed van influencers op sociale media, zoals Kim Kardashian, de *Brazilian Butt Lift*-operatie en de *bottomless scroll*. Onder andere via *Picture Perfect* van Kelli van der Waals wordt onderzocht wat het betekent dat de mens zich tot zichzelf-in-de-wereld verhoudt, het moderne ideaal van authenticiteit, normalisering door Instagram, het lichaam als consumptieartikel, de gevaren en ethiek van moderne techniek, vrijheid en geluk.

Wat opvalt is dat *vraag 3 (normalisering volgens Foucault, Panopticum, Instagram, automatisering en macht)* toetstechnisch weinig informatie geeft. De vraag is zo goed gemaakt dat die weinig onderscheid maakt tussen goede en minder goede leerlingen. Dit kan te maken hebben met dat er vanuit de landelijke examenbespreking is gesteld dat bij deze vraag de specifieke vereiste in het correctievoorschrift (permanente zichtbaarheid) zou kunnen worden losgelaten.

Ook *vraag 4 (het lichaam door virtualisering als consumptieartikel)*, lijkt een 'altijd-goed-vraag', maar in mindere mate en binnen de marges. Tijdens de examenbespreking is ook gewezen op waar een goed antwoord aan zou moet voldoen.

Vraag 9 (de bottomless scroll vanuit Kants opvatting van vrijheid en Bentham's opvatting van geluk) valt juist op als zeer goed functionerende vraag. De vraag is niet slecht gemaakt maar maakt zelf wel een zeer goed onderscheid tussen leerlingen die de stof en de vaardigheden goed dan wel minder goed beheersen.

Opgave 2

De ruimte gaat in op het transcendente 'overzichtseffect' dat astronauten ervaren als ze de aarde vanuit de ruimte zien en worden overweldigd door hun liefde voor onze planeet. Marjolein van Heemstra probeert vanaf de aarde dat overzichtseffect te ervaren als kosmologisch bewustzijn. Via de commerciële ruimtevaart worden de implicaties van de markteconomische spiritualisering in de transformatie-economie bevraagd, argumenten in het milieudebat, het bezit van hemellichamen, sociaal atomisme vanwege de vrije markt tegenover het goede leven, het christelijk geloof als paradox en Taylors supernova, Latours subject-objectschema, en kwetsbaarheid met betrekking tot zingeving en natuur.

Vraag 10 (de implicaties van de markteconomische spiritualisering in de transformatie-economie aan de hand van ruimtetoerisme en het overzichtseffect) is de meest overgeslagen vraag van het examen en de vraag waarop het slechtst is gescoord. Dit is opvallend omdat de vraag was bedoeld als relatief eenvoudige

binnenkoper voor opgave 2. Het is een eenvoudige en eenduidige toepassing van de geleerde stof. Wellicht dat de implicaties als detailkennis zijn ervaren.

Over *vraag 11 (twee argumenten uit het milieudebat met betrekking tot ruimtetoerisme)* was het een en ander te doen tijdens de examenbespreking. Toetstechnisch functioneert deze vraag echter goed, met een goede score en een goed onderscheidend vermogen.

Verder valt op *dat vraag 16 (Latour, subject-objectschema en het kosmologisch bewustzijn)* en *vraag 17 (de zin van nachtwandelingen vanuit kwetsbaarheid in de dimensies zin en natuur)*, vaker zijn overgeslagen. De vragen functioneren toetstechnisch echter uitstekend.

Opgave 3

Caring democracy gaat over het gelijknamige boek van Joan Tronto en werkt haar stelling uit dat marktdenken en zorg niet goed samengaan. De vragen behandelen radicaal individualisme en de vooronderstellingen bij de vrije markt van Smith, carrière maken en Marx, commerciële bijles als schadelijk voor de kwaliteit van het onderwijs, de 'zorg-volle' samenleving en de verschraving van het morele debat in het publieke domein, praktijken en deugd als bescherming tegen de corrumperende invloed van de vrije markt en de begrenzing van de neoliberale marktlogica.

Vraag 19 (Marx kritiek op de 'carrièrepersoon' met de begrippen onderbouw, bovenbouw en vals bewustzijn) is moeilijk maar wel zeer goed onderscheidend, mogelijk mede doordat er in de notulen van de examenbespreking een grens is gesteld aan welke antwoorden kunnen worden goed gerekend.

Bij *vraag 22 (MacIntyres onderscheid tussen interne en externe goederen met betrekking tot Tronto's 'zorg-volle' samenleving)* is in de notulen van de examenbespreking opgenomen dat er in het correctievoorschrift een ongelukkige formulering staat, waarbij is aangegeven wat bedoeld werd. Mogelijk mede hierdoor is dit de best onderscheidende vraag van het examen geworden.

Vraag 23 (begrenzing van de neoliberale marktlogica met het individualistische dan wel het relationele mensbeeld) valt daarentegen op doordat deze vraag vaak is overgeslagen, terwijl die door docenten tijdens de examenbespreking als makkelijke vraag benoemd. Mede hieruit blijkt dat dit examen wellicht een vraag te lang was.

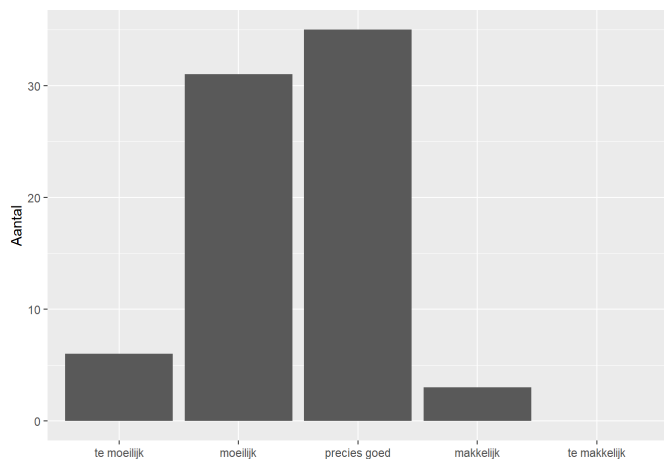
Het centraal examen tweede tijdvak:

Opiaten in de Verenigde Staten, Donuteconomie en Hoe de mens een batterij werd

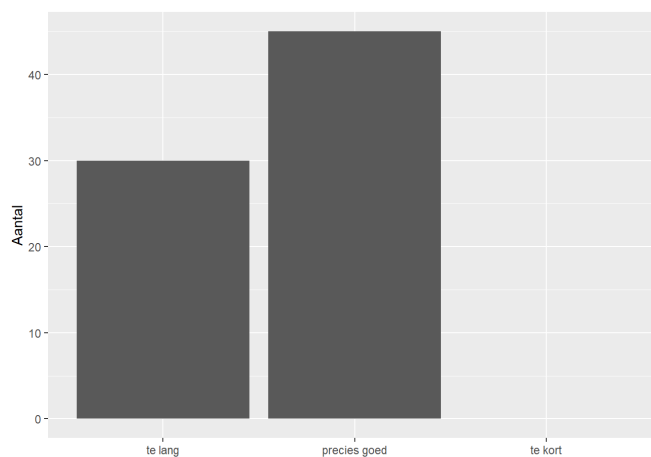
De QuickScan van 2023-2

De QuickScan van tijdvak 2 laat het volgende beeld zien:

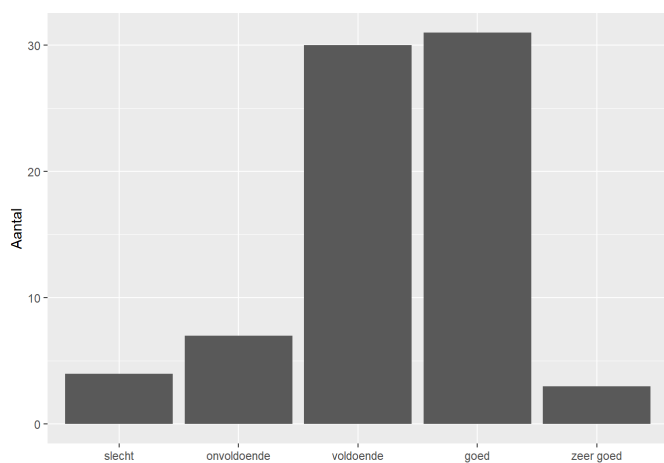
Moeilijkheidsgraad

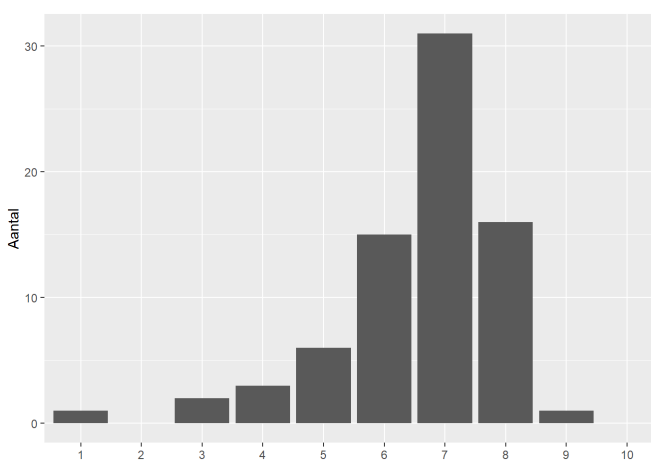
Lengte

Inhoud

Waardering

De beoordeling van dit examen is zeer vergelijkbaar met de beoordeling van het tweede tijdvak examen van vorig jaar. Dit examen werd als ietsje moeilijker beoordeeld dan dat van het eerste tijdvak, terwijl het examen veel minder te lang werd bevonden. Volgens de Quickscan sluit dit examen inhoudelijk iets beter aan bij het onderwijs. En het algemene waarderingcijfer (6,6) is 0,1 hoger dan dat bij het eerste tijdvak. Het examen kent dezelfde N-term (1,2).

De toetsanalyse van Stichting Cito

Het beeld van de QuickScan bij het tweede examen komt ook overeen met de toetsanalyse van Cito. De p-waarden (de gemiddelde score per vraag) en de spreiding ervan is zoals gewenst, de vragen hebben over het algemeen een goed tot zeer goed onderscheidend vermogen tussen goede en minder goede leerlingen en het examen heeft een hoge betrouwbaarheid.

Opgave 1

Opiaten in de Verenigde Staten gaat over de verantwoordelijkheid voor de gevolgen van de opiatencrisis, de verslaving aan pijnstillers die in Amerika worden voorgeschreven. Ligt de verantwoordelijkheid bij de zichzelf verrijkende farmaceuten, bij het systeem van de vrije markt of bij de medicijngebruikers? Er wordt gevraagd naar autonomie en de neoklassieke economische opvatting, de goede wil, wetenschappelijkheid, waardevrijheid en waardegebondenheid, de corrumperende macht van instituties, het deugdbegrip van Aristoteles, consumptieve weerbaarheid en het begrenzen van de neoliberale marktlogica en recht en moraal in het Angelsaksische model van de vrije markt.

Vraag 1 (de neoklassieke economische opvatting over hebzucht toegepast op de farmacie) functioneert goed als eenvoudige binnenkomer.

Vraag 4 (logisch positivisme en wetenschappelijkheid) en *vraag 5 (waardevrijheid en waardegebondenheid)* zijn zogeheten tweedefase-vragen die niet specifiek over het examenonderwerp gaan. Beide vragen zijn zo vaak overgeslagen en er is zo slecht op gescoord dat ze helaas een miniem en weinig relevant onderscheid tussen leerlingen maken.

Opgave 2

Donuteconomie is gebaseerd op het gelijknamige boek van Kate Raworth waarin zij stelt dat het model van economische groei tot grote problemen leidt omdat de welvaart maar aan een klein deel van de wereldbevolking toekomt en de ongelimiteerde groei de aarde uitput. De vragen gaan over de rol van het kapitaal in de vrije markt volgens Marx, Nussbaums *capabilities approach*, Latours kritiek op het subject-objectschema, regeneratieve economie en de natuur als physis, *Anerkennung* volgens Hegel en de homo economicus en de machtsuitoefening door moderne instituties.

Op *vraag 11 (een vergelijking van Nussbaums capabilities approach en Raworths donutmodel)* is erg goed gescoord waarmee de vraag alleen een onderscheid maakt tussen leerlingen die een onvoldoende dan wel een diepe onvoldoende halen. Met het onderscheidend vermogen van deze vraag is echter niets mis, wat ook geldt voor de andere vragen uit deze opgave.

Vraag 14 (Hegels begrip Anerkennung en de homo economicus) maakt zelfs het beste onderscheid tussen goede en minder goede leerlingen in dit examen.

Opgave 3

Hoe de mens een batterij werd vertrekt vanuit de Adidas-reclame *I am positive energy* en gaat over de nadelen van de prestatie- en consumptiemaatschappij. Er wordt gevraagd naar de implicaties van markteconomische spiritualisering, kwetsbaarheid, burn-out als gevolg van individualiserende ideologie, autonomie en authenticiteit, de invloed van Nietzsches idee van de Übermensch, eindigheid, de prestatimaatschappij en het protestantisme, de consumptiemaatschappij en de animal laborans, en *agapè*-liefde.

De eerste paar vragen van deze opgave, *vraag 16 (Adidasreclame als markteconomische spiritualisering)*, *vraag 17 (Nussbaums strategieën voor omgang met kwetsbaarheid bij de metafoor van de mens als oplaadbare batterij)* en *vraag 18 (de paradox van de verwerkelijking van de vrijheid in een prestatimaatschappij en het verschijnsel van de burn-out)* zijn vaker overgeslagen, zonder dat daar een directe aanleiding toe lijkt te zijn. Toetstechnisch gezien functioneren de vragen goed.

Hetzelfde lijkt aan de hand bij *vraag 23 (Taylors supernova van zingeving en agapè-liefde)*, hoewel het bij de laatste vraag van het examen ook om tijdgebrek kan gaan.

Het centraal examen derde tijdvak

Dit tijdvak kan niet toetstechnisch worden besproken, omdat het aantal kandidaten dat eraan heeft deelgenomen te gering is om er gedetailleerde statistische gegevens bij te leveren. Dit tijdvak wordt ook niet openbaar gemaakt en niet besproken in het forum van de VFVO, noch in een landelijke nabespreking. Er hebben zich geen toetstechnische problemen voorgedaan.

Frans van Dorp
Toetsdeskundige vwo filosofie
Stichting Cito, divisie Centrale Toetsen en Examens
frans.vandorp@cito.nl

ⁱ https://www.examenblad.nl/system/files/2023/syllabi/syllabus_filosofie_vwo_2024_versie_4.pdf

ⁱⁱ <https://www.scholieren.com/eindexamens2023/blogs/nooit-gedacht-dat-ik-kim-kardashians-bbl-en-seksvideo-zou-noemen>

ⁱⁱⁱ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/denker-des-vaderlands-marjan-slob-doet-examen-filosofie-als-je-dit-haalt-dan-kun-je-echt-wel-wat~b5c12108/?referrer=https://www.google.com/>

^{iv} <https://vfvo.nl/2023/05/notulen-examenbespreking-vwo-2/>